

MİN ATLININ TÜRKÜSÜ

Mayın 8-də Sumqayıt Dövlət Dram teatrında yazıçı-dramaturq Hidayətın “Burdan min atlı keçdi” əsərinin motivləri əsasında səhnələşdirilən “İrəvanda nəyim qaldı...” tamaşasının premyerası keçirildi.

Hidayətın “Burdan min

müddətində gedən prosesləri, lap başlıcası - 18 ildə gördüklərimi, duyduqlarımı qələmə almaq, oxucuya həqiqəti, yalnız həqiqəti (!) çatdırmaqdır. Olduğu kimi, mənim dərk etdiyim qədər”...

“Burdan min atlı keçdi” əsərində bədii-estetik key-

mənə elə gəlib - ömrümdə ən uzun, ən maraqlı, ən aydın, həm də naməlum bir içlimə üz tutub getdiyim səfərdir - “Zəngəzur” qatarnın o gecəki doqquz saatlıq yolu”...

Əsər həm ideya-bədii keyfiyyət nöqteyi-nəzərin-

*Dağlarım, mavi pənbə dağlarım,
Babalarımın torpağı, atalarımın məskəni!*

Çingiz Aytmatov

atlı keçdi” əsəri İrəvan həqiqətlərini, Azərbaycanın müəyyən bir dönmənin tarixi proseslərini, tarix boyu dedə-baba yurdlarında yaşamış azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən hər sahədə sıxışdırılmasını, Cəfər Cabbarlı adına İrəvan Dövlət Dram teatrının sənət yolunu və ulu öndər Heydər Əliyevin əzmkar obrazını uğurla motivləyən monumental mətnlərdəndir. Tarix və insan məqamlarının dərinliklərinə varmaq, Heydər Əliyevin güzətsiz milli mövqeyini bədii təcəssüm predmetinə çevirmək baxımından bu əsərin ədəbiyyatımızda yeri və rolu hər zaman əlahiddə olacaq. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, burada ümummilli lider Heydər Əliyevin bədii obrazı əsas təcəssüm predmetidir. Bizdə bu istiqamətdə bədii nümunə o qədər də çox deyil. Aqşın Babayevin “Xilaskar”, İftixar Piriyevin “Qurtuluş dastanı” və bu sıradan adda-budda yazılan əsərlər. Hidayət müəllimin əsəri bu yəndən yanaşsaq, ərəfə mətnlərdəndir. Bu əsərə qədər Heydər Əliyevin iç dünyasının açıldığı, meydana qoyulduğu əsərlər nəsrin demək olar ki, qələmə alınmamışdı. Yəni Azərbaycan həqiqətlərinin Heydər Əliyevin nəzərlərindən bu dərinlikdə açımı bədii-sənədli nəsrimiz üçün atıq hadisədir. Hidayətın yazıçı kimi gücü məhz, Ümummilli Liderin yaşantılarını, psixoloji təbəddülat məqamlarını dərin təcəssümündə verə bilməsindədir.

“Burdan min atlı keçdi” monumental, çoxşaxəli əsərdir: erməni-azərbaycan məsələsi, kəskinləşən münasibətlər fonunda Azərbaycan reallığı, mənəvi dəyərlərin qorunması uğrunda mücadilə, kişilik, ərənlilik kultu, lıderlik əzmi, dövrün ictimai-siyasi mürəkkəbliyinin təsviri və bütün bunların Azərbaycanın taleyinə təsiri... Hidayət qələmə aldığı dövürn həm iştirakçısıdır, həm də onu təfərrüatıyla araşdırır, çevik ədəbi dili və mənəviyyəsiylə çoxsaylı motivi prozanın dramaturgiyasında məharətlə nizamlayan müəllifdir. Tam variantı 2016-cı ildə çap olunan əsərin ilk səhifəsində müəllif yazır: “Bu kitabı yenidən qayıtmaq məqsədim Qərbi Azərbaycanda təxminən 40 il

fiyyət, canlı və dinamik təsvirlər, kolorit, dövrü epoxal zənginliyi və mürəkkəbliyi içəri təqdim etmək mətnə fərqli bir status qazandırır amillərdir. Epizodlar bir-birini əsaslandırır və çeşidli mövzular zəncirvari, riyazi dəqiqliklə sıralanır.

Bir mühüm məqamı qeyd etməyə ehtiyac var. Əsərdəki çoxcəhətlik, süjet mürəkkəbliyi və əhatəlilik heç çağdaş romanlarımız üçün səciyyəvi hal deyil. Bu gün ənənəvi roman janrında həcm etibarilə kiçilmə, struktur etibarilə sadələşmə gedir, bir-biri ilə əlaqəsi olmayan süjet xətlərinin təqdimi, zamanlararası keçidlər, simvolların qabarıqlığı, arxetiplər bolluğu, dil qatında sadəliyə, ifadə bəsitliyinə meyil, obraz fərqliliyinin olması nəzərəcarpacaq xüsusiyyətlərdir və əksər romanların əsasını təşkil edir. Hidayət epoxal proseslərə varmaqla bədii-sənədli nəsrə yenidən siqlətli nüfuz qazandırır. Məkan və zaman paralelləri, süjetdə çoxqatlı ekspozisiya, universal mözmənlü dəyərlərə canatım, retrospektiv düşüncə, fləşbek elementləri, biri digərini əvəzləyən surətlər polifoniyası - heç biri əsərlərdə sadəliyi xarakter daşımır, bəzi hallarda yalnız publisistik rəkursu deyil, eyni zamanda, fəlsəfi məkanı təşkil edir.

Yazıçı Ümummilli lideri milli ruhun daşıyıcısı kimi meydana gətirir, milli heyisiyyətdən nəşət tapmış sət mövqeyinə, düşməne qarşı sərrast duyumundan bütöv bir tarixi epoxanın hadisələrinə nüfuz edir. Amma proses tarixi bir dönmənin yənidən inikası səviyyəsində deyil, öz milli kimliyini və müəyyənliyini, tarixi statusunu aydınlatmağa çalışan fərdin düşüncəsinin strukturu şəkildə gerçəkləşir.

Bəs bütün bunların “İrəvanda nəyim qaldı...” tamaşasında səhnə həlli necə gerçəkləşir? Əvvəlcə, bunu deyək. Tamaşa ümummilli lider Heydər Əliyevin 102-ci ildönümü münasibətilə hazırlanmışdı. Sumqayıt şəhəri görkəmli dövlət xadiminin doğum gününə məhz belə sənət və yaddaş nümunəsi ilə gedirdi. Heydər Əliyevin həmin dövrlərdə milli təəsübkeşliyi, imperiya daxil-

dən, həm də dövrün, baş verən proseslərin intuitiv dərk baxımından diqqət çəkir. Həm yaddaş faktıdır ki, anbaan müəllifin obrazı, yaddaşı, yaşadığı və gördükləri danışır, həm də erməni məkrinin geniş ifadəsinin inikasıdır ki, bu məkrin önündə Ümummilli lider Heydər Əliyevin qaya kimi möhkəm duruşu dayanır. Tək bir nümunə göstərmək istəyirəm: “Mən Azərbaycan ədəbiyyatının yaxşı nümunələrinin erməni dilinə tərcüməsinin təşəbbüskarı və nəsrinin təşkilatı işləri ilə məşğul olmuşam. O illərdə İrəvanda erməni dilində çap olunan hər Azərbaycan kitabı mənim iştirakımla dünya işığına çıxıb. Hansı kitablar? Yadımda qalanlar: Nəsiminin, Səməd Vurğunun, Bəxtiyar Vahabzadənin (iki şeir toplusu), İsa Hüseynovun, Nəbi Xəzrinin, Elçinin, İsa İsmayilzadənin, digərlərinin. Hətta 1917-1925-ci illərdə “daşnaksütyun” millətçi-terrorçu qruplarının soydaşlarımıza qarşı törətdiyi qırğınları, təcavüzləri əks etdirən Nəzər Heydərovun “Zəngəzur dağlarında” tarixi-memuar kitabını. Bu əsərin İrəvanda nəşri Bakıdakı dostları, nəşirləri, digər ziyahları da təəccübləndirdi. Əjdər Xanbabayev mənə dedi: “Zəngəzur dağlarında”nı Bakıda çox çətinliklə nəşr etdik, “Qlavlit” buraxmırdı, Mərkəzi Komitə, sonda isə Heydər Əliyevə işə qarışandan sonra, onun xüsusi göstərişi ilə icazə verildi”.

Hidayətın əsərində İrəvanda ermənilər tərəfindən xalqın başına gətirilən oyunların izlənilməsi var. Yazıçı bir yurdun taleyi fonunda bütöv bir tarixi epoxanın hadisələrinə nüfuz edir. Amma proses tarixi bir dönmənin yənidən inikası səviyyəsində deyil, öz milli kimliyini və müəyyənliyini, tarixi statusunu aydınlatmağa çalışan fərdin düşüncəsinin strukturu şəkildə gerçəkləşir.

Bəs bütün bunların “İrəvanda nəyim qaldı...” tamaşasında səhnə həlli necə gerçəkləşir? Əvvəlcə, bunu deyək. Tamaşa ümummilli lider Heydər Əliyevin 102-ci ildönümü münasibətilə hazırlanmışdı. Sumqayıt şəhəri görkəmli dövlət xadiminin doğum gününə məhz belə sənət və yaddaş nümunəsi ilə gedirdi. Heydər Əliyevin həmin dövrlərdə milli təəsübkeşliyi, imperiya daxil-

də Azərbaycan üçün göstərdiyi fədakarlıqların gənc nəsə çatdırılması üçün belə təqdimatların rolu əvəzsizdir. Sumqayıt Dövlət Dram teatrının belə bir təntənəli gündə siqlətli bir əsərə mürciət etməsi, Heydər Əliyevin doğum gününə belə dolğun əsər ərməğan etməsi həm teatrın öz tərcümeyihəli, həm də yaddaş xidmət mənasında uğurlu bir addımı ifadə eləyir.

Tədbirdə Sumqayıt Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Zakir Fərəcov, millət vəkili, idarə, müəssisə, təşkilat rəhbərləri və teatrsevərlər iştirak etdi. Premyeradan öncə tamaşanın məsləhətçisi Qərbi Azərbaycan İcmasının Sumqayıt nümayəndəsi Ramiz İsmayilov doğru vurğuladı ki, bu qəbilədən olan tamaşaların hazırlanması zəruridir, tariximizin, mücadilə səhifəmizin gənclərə öyrədilməsi baxımından maarifçilik missiyası daşıyır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Hidayətın əsəri Qərbi Azərbaycan, İrəvanla bağlı ağır-larımıza toxunan, xüsusilə ümummilli lider Heydər Əliyevin mücadilələrini, onun ermənilərin İrəvanla bağlı planlarına qarşı necə əzmlü mübarizə aparmasını epik panoram genişliyi ilə təsvir edən böyük içəriqli mətnədir. Belə bir monuməntallığı səhnəyə daşımaq çətin proses olsa da, Sumqayıt Dövlət Dram teatrının aktyor-rejissor heyəti bunun öhdəsindən uğurla gəldiyini sərgilədi. Saat yarmıqlıq tamaşada yaxın tariximizin gerçək tarixi faktları, Azərbaycanın qədim yurd yeri olan İrəvanda zaman-zaman soydaşlarımıza qarşı aparılan gizli təxribatlar, erməni ideoloqlarının ərazi iddiaları və ulu öndər Heydər Əliyevin Qərbi Azərbaycanda yaşayış soydaşlarımızı müdafiəsinə qaldırmış uğurlu səhnə həlli ilə meydana qoyuldu. Səhnə əsərinin quruluşçu rejissoru və musiqi tərtibatçısı Xalq artisti Firudin Məhərrəmov çıxışında bir məqama toxunaraq “Sumqayıt Dövlət Dram Teatrının repertuarında hər zaman milli mücadilə tariximizi əks etdirən, dövlətçilik sevgisini aşılaraq tamaşaların ərsəyə gəldiyini söylədi”.

Bu cür əsərləri səhnəyə qoyarkən məlum bir məsuliyyət yüklənir rejissorla. Necə etməli ki, həm tarixi sə-

ciyyə qorunsun, həm də estetik mizan pozulmasın?! “İrəvanda nəyim qaldı...” tamaşası bu baxımdan maraqlı bir səhnə həlli seçmişdi. Ön planda aktyorların ifasında qurulan dialoqlar, arxa fonda monitor vasitəsilə mənşəyə yaranan kinoxronika. Bu iki xətt bir-birini dramaturji baxımdan tamamlayırdı. Sinxron müstəvidə qarlaşan detallar tarixi proses və gerçəklərin ötürücülüynə kökləndiyi üçün niyyət hədəfinə çatırdı. Tamaşa arxa fonda qarlaşan qədim İrəvan torpaqlarının xəritəsi fonunda, hadisələrin cərəyan etdiyi illərin (1968-ci ildən günümüzdə qədər) nə qədər çətin və gərgin olduğunu tamaşaçıların diqqətinə çatdırırdı. Musiqi tərtibatının ağır, ləngərlı səhnəyə adekvat olaraq işlənməsi də tamaşaçını kökləndiyi ritmdən uzaqlaşdırmırdı.

Əsərin ümumi cəhəti, nisbətən rəasional, minimum emosiya ilə erməni məkrindən əziyyət çəkən insan dramalarına diqqət çəkmək cəhdi idi. Erməni narsisizmi, yalan və riyə üzərində qurulan səltənətləri, sadə, günahsız insanları şərləyib məhbəşə saldırmaları, mənəviyyət və əxlaqdan uzaq davranışları tamaşada uğurlu aktyor oyunu sayəsində pafosdan kənar səviyyədə, dokumental və poetik realizm mənasında əks olunur.

Tamaşada ekspozisiya İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrına direktor vəzifəsinə təyin olunan gənc bir azərbaycanlının milli duyğuları ilə başlayır və onunla da bitirdi. İrəvan teatrında yaşayanlar, Mərkəzin erməni havadarlığı, türklərə biganə münasibət, ətrafda baş verənlərin dərkı baş qəhrəmanın simasında göstərilir, rejissor məlum tarixi detallara dərin, dolğun vurğular etməklə ermənilərin atəzi iddialarının yaratdığı atmosferi soyuq rəng həlli ilə nizamlayırdı.

Daha çox baş personajın oyununu üzərində qurulan təhkiyədə əsasən iri planlardan istifadə olunur, İrəvanın asketik ruhlu görüntüləri qəhrəmanların daxili ovqatı, qorxuları və iç təlatümləri ilə əks olunurdu. Süjet maraqlı qurulmuşdu, tamaşada yurd yerlərimizin işğal edilməsinə yönəlmiş təhdidlərdə insanların emosional reaksiyalarının şahidi olurdıq. İstifadə olunan ifadə vasitələri, mizan belə bir

marəqlı süjetin fonunda təsirsiz görünmürdü.

Ən əsası, əsərin əsas motivi tamaşada əsaslandırılırdı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin sovet dönməində hakimiyyətə gələrəkən təkə Azərbaycan tarixinə, mədəniyyətinə, toponimlə mənəvi terror həyata keçirən məkrli ermənilərə qarşı deyil, həm də onları müdafiə edən Mərkəzi hakimiyyətlə mübarizəsi, sovetlərin qanunları çərçivəsində risk olsa belə daşdığı vəziyyənin səlahiyyətindən xalqın əzadlıqlığının qorunması yəndə yaranlanmaq cəsarəti, dahi şəxsiyyətin zəkası, dəmir məntiqi, siyasi iradəsi və idarəçilik təcübəsi planatçı üslubda verilmir, əksinə əhvalatın hərəkətverici qüvvəsinə çevrilməsi üçün yətlı arqumentlərə, tutarlı boyalarla cıalalanırdı.

***

Yenidən əsərə qayıdıram. Tarixi baxımdan əhəmiyyəti öz yerində, diqqətimı çəkən məqamlardan biri həm də əsərin adıdır. “Burdan min atlı keçdi”! Bu, həm də 200 ildən artıq zaman kəsində bizim taleyimizdən keçən yadelli “atılar”dır. Əsər birbaşa buna vurğu salmasa da əsərlində, ifadə-rəmzin semantikasını açan mətləblər sayəsində söz öz içindəki mənaya çatır. Amma burada əsas məsələ adın ehtiva elədiyi simvolik tutumdur. Ki, daşdığı aksioloqi məqama deyil, simvolikasına varmağı, diqqətli olmağı labüdləşdirir. Türkün belində gəzdiyi at simvolikasını oylaq olan yurd yerlərimiz üçün savaşı arxetipini yada salır, həyatın və qalıbiyyətin metaforuna çevrilir və inanır! Ən gözəl, ən qanadlı atları minib üfüqlərdən gələn səssə doğru gedən, “iqlimdən iqlimə çapan” atılar öz müzəffər obrazları və yaddaşları ilə buralara - babalarının torpaqlarına, atalarının məskənlərinə mütəlaq qayıdacaqlar! Daha güclü, daha inamlı şəkildə!

ELNARƏ AKİMOVA,
Milli Məclisin deputatı
YAP İdarə Heyətinin üzvü,
filologiya elmləri doktoru,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunda şöbə müdiri